

УДК 94 (470) «1850/1920»: 061.251

КОНЦЕПЦІЇ МАСОНСТВА У РОСІЙСЬКОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**Наталія Лашук**

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Україна, 14000, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53

e-mail: natasha385@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7742-0535>

Стаття присвячена аналізу основних концепцій російської інтелектуальної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. щодо феномену масонського руху. Окреслені й охарактеризовані погляди інтелектуального конклаву Російської імперії, які складають фундаментальну основу в суспільно-політичних дискусіях щодо проблеми «королівського мистецтва».

Автором зроблена спроба проаналізувати проблему масонства як прояв громадської ініціативи в умовах самодержавства Російської імперії через призму поглядів та уявлень інтелектуальної еліти російського соціуму другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: масонство, ложа, лібералізм, дискурс, Російська імперія

Характеристика масонства з боку інтелектуального осередку Російської імперії стала активним відображенням нагальних соціально-політичних потреб російського суспільства, яке переживало кризу після петровських реформ, спричинену архаїчністю та відсталістю країни у співвідношенні з новою соціокультурною парадигмою. Масонський рух зачіпав всі сфери російського соціального простору, втілюючись в якості морально-етичних філософських систем, «шкіл» для підготовки просвіченої інтелектуальної еліти, включаючи духовний осередок життя імперії (тлумачення християнських догматів через призму масонського містицизму), а також ставши першими суспільними, неурядовими організаціями, що намагались втілитись у потужний «надпартійний» проліберальний елемент. У кінці ХVІІІ ст. в умах представників освіченого російського суспільства формується теорія впровадження певного «масонського механізму», себто використання масонських філософсько-етичних систем для вирішення актуальної суспільно-політичної кризи тогочасної Російської імперії, результати дій якого обговорювались російською громадськістю середини ХІХ – початку ХХ ст. у декількох напрямках суспільно-політичних дискусій.

Враховуючи дилему цивілізаційного вибору України та труднощі на шляху становлення громадянського суспільства, можна стверджувати про актуальність осягнення інтелектуального дискурсу Російської імперії у контексті його бачення історії масонського руху.

Мета дослідження полягає у відтворенні концепцій оцінок і поглядів на історію масон-

ства, що були притаманні російському інтелектуальному середовищу другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Серед поставлених завдань необхідно з'ясувати основні напрямки досліджень масонського питання представниками інтелектуальної еліти Російської імперії пореформеного часу та виявити причини виникнення інтересу до цього історичного руху; дати розгорнуту характеристику причин існування різних підходів до трактовки ролі масонства в історії Росії інтелектуальним конклавом імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Аналіз історіографії даної теми свідчить, що проблема діяльності масонських лож є предметом наукового інтересу у сучасній історичній науці [3; 13]. Дослідників цікавлять проблеми еволюції масонського містицизму та ступінь політичного впливу «каменярів» на історичні події в історії Росії, невідомі сторінки з історії братства «вільних каменярів», важливі події, явища, осередки та персоналії, які сприяли розвитку ордену.

Актуальний підхід до осягнення масонського феномену, як форми західноєвропейської соціальної практики, запропоновано у роботі американського історика Д. Сміта [25]. Утім, досліджень, що висвітлювали б різні стратегії сприйняття масонської історії російським суспільством, не представлено на теренах ані вітчизняної, ані зарубіжної історіографії.

Джерельну базу даного дослідження складають наративи, що представляють наукові, публіцистичні роботи та мемуарну літературу. Саме вони є носіями різних дискурсивних практик у розумінні масонської проблеми і

відтак можуть слугувати ресурсом для реалізації поставленої мети.

Наукова школа позитивізму як світової, так і російської історичної думки, зіграла одну з найважливіших ролей у формуванні дискурсу стосовно масонської проблеми на теренах імперії. Поразка у Кримській війні 1853-1856 рр., лібералізація епохи, активні зовнішньополітичні контакти стали сприятливим фактором для обговорення найгостріших питань, одним з яких був також і феномен масонства. Це час протистояння декількох концепцій стосовно історії братства «вільних каменярів», коли з середини XIX ст. рефлексія щодо власної історії назріла та вибухнула у величезний шквал дискурсів і жвавого обговорення різноманітних питань, оприлюднення раніше невідомих фактів і постановкою актуальних проблем соціальної історії. У дусі позитивізму працювали уми російського інтелектуального простору, розкриваючи найгостріші аспекти історичної дійсності та формуючи власне світобачення, концептуальний ґрунт якого назавжди заклав основи для подальшого вивчення братства «вільних каменярів» корифеями світової історичної думки. У контексті дослідження масонської проблеми у суспільно-політичному дискурсі Російської імперії останньої чверті XIX – початку XX ст. доцільно виділити декілька тематичних напрямів, а саме: літературно-історичний (включаючи також і тлумачення російського масонства в академічних студіях початку XX ст.), релігійно-філософський і політичний; кожен з яких має свою специфіку, тенденцію та потребує окремого аналізу.

Літературно-історичний напрям характеризується тим, що масонство розглядалося через призму літературно-філософських категорій і зв'язку художнього твору з цивілізацією, її духовною та матеріальною культурою (у широкому розумінні), з історичною традицією та соціальним середовищем [9; 11; 15; 20]. У контексті такого тематичного вибору дискусійних тем акцентуємо, що вже за правління імператриці Катерини II «масонський механізм» починає працювати на користь вирішення проблем російського суспільства. Масонство несло у собі всі атрибути зміни епохи: з братством «вільних каменярів» друкарство у Російській імперії набуває розмаху, морально-етичні норми масонських систем глибоко проникають та осідають в умах російських інтелектуалів, духовенство звертається до масонських лож задля популяризації та відновлення авторитету «втраченого» християнства, все більше і більше адепти «королівського мистецтва»

проникають у політичну сферу держави та навпаки. Процес трансформації суспільства у руслі масонських етичних систем запусився, однак скоро неспроможність його дії впливе у християнському містицизмі та державних гоніннях на масонів, що, у свою чергу, призведе до «затишшя» вільномулярського буму та дезактивації «королівського мистецтва» на теренах імперії аж до революційних часів початку XX ст.

У розумінні громадськістю середини XIX ст. явища російського масонства відразу виникла антиномія: з одного боку, «королівське мистецтво» принесло з собою із Заходу просвітництво для неосвіченого та консервативного суспільства – прихильники цієї тези приводять низку прикладів, починаючи з філантропічної діяльності М. Новікова та закінчуючи масонськими західними ліберальними ідеями та втіленням в образах лож першої позаурядової громадської ініціативи [9; 11; 15; 20-22]. Однак зовсім іншу тезу відстоювали антипати вчення «вільних каменярів», апелюючи тим, що масонський містицизм не просто одурманив свідомість визначних корифеїв російської освіченої еліти, а й надав можливості для поширення псевдонаукового знання західноєвропейських містиків [7; 8; 10].

Для більш детального вивчення суспільного дискурсу щодо проблеми «королівського мистецтва» слід звернутися до початків поширення метафізичних пошуків «істинного знання» російськими інтелектуалами. Для масонства джерелами містицизму стали дві школи: одна французька, яка вилилася у проникнення мартинізму на терени імперії, інша німецька, світочем якої стали розенкрейцерські ідеї [7]. Спочатку містика дійсно була оживляючим фактором для наукових знань, опозицією проти розумового застою та низької моральності соціуму, але у цьому розумінні вона могла існувати лише досить миттєвий період. З часом, набуваючи все більшої сили та влади, містика неодмінно переходила у категорію ворожості щодо науки та свободи думки. Вона повільно та непомітно призводила до обскурантизму, який ставить себе вище звичайного мислення, єдиним керівником своїм визнає особисте відчуття та внутрішнє пізнання, апіорі відкидаючи науковий прогрес і раціоналізм, до яких так прагнула російська інтелектуальна спільнота. Саме тому виник такий дисонанс у розумінні масонських ідей, що призвів до неоднозначного трактування феномену «королівського мистецтва» на теренах Російської імперії.

Одним із перших у вирішенні масонської проблеми й активації суспільного дискурсу у розумінні історії та значення ордену на теренах імперії стає літературознавець О.М. Пипін [21-22]. Дослідник у своїх працях використав широкий спектр джерел, починаючи з масонських документів і закінчуючи науковими працями своїх попередників і сучасників, залучив архівні, музейні матеріали, низку неперекладних іноземних збережень. Попри сухість викладу та характерний для позитивістської історіографії контекст, О.М. Пипін намагається направити погляд дослідників на те, що власне корисного привнесло «королівське мистецтво» у життя російського суспільства. На його думку, братство «вільних каменярів» надавало значній частині інтелектуальної еліти готові рамки для релігійних і філософських поглядів, літературних смаків, політичних симпатій, що підтверджує нашу гіпотезу про існування певного «масонського механізму», яким користувалася російська інтелігенція.

Належної уваги заслуговують академічні студії, де питання масонства інтелектуальний конклав намагався винести на науковий рівень, не зводячи його лише до політичних маніпуляцій та антихристиянських тем. Проблема масонства у різний час зустрічається в академічних роботах Г.В. Вернадського, В.С. Соловйова, М.О. Бердяєв та ін. У працях істориків і публіцистів П.М. Мілюкова [18] і Р.В. Іванова-Розумніка [11] та Є.А. Боброва [2] питання про масонство оглядово розглядалося у зв'язку з історією російської інтелігенції.

Із часом суб'єктивізм масонознавців стає все більш помітним, адже кожен намагався пристосувати критику діяльності «вільних каменярів» до своїх політичних поглядів чи популяризації власного контексту викладу матеріалу [27], у такий спосіб викривляючи сутність даного суспільно-політичного явища. «Фантом» масонства набуде ще більшого розмаху на початку ХХ ст., коли подібні ідеологічні та політичні маніпулювання призведуть до формування популярних історіографічних міфів, таких, наприклад, як теорія «жидомасонської змови».

Таким чином, інтелектуальна спільнота Російської імперії після поразки у Кримській війні розпочала пошуки особливостей історичного розвитку країни крізь призму взаємодії із західноєвропейською спільнотою, де звернення до масонської тематики нерозривно супроводжувалось аналізом основних ідей Просвітництва, його філософської складової. Утім, сам феномен масонства отримав неоднозначні

оцінки у середовищі російської інтелектуальної еліти: від акцентування на позитивному внеску просвітницької діяльності масонських адептів до пагубного західноєвропейського впливу та наміру знищити імперію «з середини» шляхом поширення та популяризації масонських лож.

Другим щаблем дискурсу з приводу масонської проблеми стала оцінка «королівського мистецтва» представниками релігійного конклаву імперії. Як не дивно, проте у XVIII ст. лавами масонського ордену не нехтували і православні священики: у різний час до Ордену розенкрейцерів і підконтрольних йому лож входили митрополит Михаїл (Десницький), священик Феofil (Фініков), професор Ф.А. Голубинський, член Святішого Синоду В.І. Кутневич та ін. [13], що досить обмежувало церковних апологетів в аналізі діяльності масонських лож.

Значимо, що XVIII ст. принесло низку суттєвих змін для церковного життя імперії: були ліквідовані соборність і патріарше управління, Церкву очолив Святіший Синод, який контролював обер-прокурор, пройшла секуляризація церковних земель. Престиж кліру у російському суспільстві помітно впав, що дозволило проникнути та затвердитися на теренах імперії ідеям просвітиків, загальному атеїзму та раціоналізму. Відчувалася гостра нестача просвічених кліриків і талановитих проповідників. За цих обставин «боротьби за душі» допомога прийшла з боку масонських лож – розенкрейцерам вдалося повернути у лоно релігії частину представників російської привілейованої еліти [13, с. 68-99]. Російське масонство, виступаючи в дусі ірраціональної філософії, пропонувало суспільству готову систему самовдосконалення та самопізнання, яка мала привести до створення нового образу людини – морально досконалої та раціонально просвітленої. Лекції масона І. Шварца показали, що наука та релігія можуть бути співвідносними і не заперечують одна одну. Розенкрейцери змогли надати новий напрям діяльності масонським ломам у дусі містичного християнства, у цей же самий час російське духовенство звертається до масонських лож як своєрідних шкіл християнської моралі, що знову таки натякає на використання «масонського механізму» в інтересах російського суспільства.

У другій половині ХІХ ст. у рамках широких суспільних дискусій розпочалося обговорення впливу масонства на релігійне життя російського соціуму як у лоні світської інтеліген-

ції [21-22], так і представниками церковного православного кліру [14]. Інтелектуали другої половини XIX ст. акцентують на поширенні релігійно-містичних ідей на теренах Російської імперії, звертають увагу на еволюцію масонського вчення, на сторінках провідних наукових журналів активно публікується масонська література XVIII ст. [20].

В останній третині XIX ст. з'являється ліберально-реформаторський напрям у дослідженні російського масонства в особі релігійних філософів. Одним із осередків такого стала Київська духовна академія, вихованці якої у своїх дисертаційних працях торкалися найважливіших тем з масонської історії, у тій чи іншій мірі аналізуючи прояви масонського містицизму на духовне життя російського суспільства. Через призму виникнення масонства підіймаються питання кризи церковного життя XVIII ст., яка не тільки дала змогу для укорінення містичних прозахідноєвропейських вчень, а й можливість масонству «замінити церкву» у пропагуванні морального виховання та пошуках істинного знання [4; 17]. І хоча масонство трактувалося як одна із містичних сект, все ж таки, це мало ґрунтовний характер з точки зору захисту православної віри і дослідження історії ордену у руслі минулого Російської православної церкви.

На початку XX ст. релігійний дискурс переходить у формат дискусій ліберально-реформаторської течії та православного фундаменталізму у рамках світської інтелектуальної думки. Останній характеризується архаїчними рисами релігійної свідомості та неконвенційному сприйнятті знака як основного психолого-семіотичного механізму, що створює можливість фідейстичного відношення до мови, тобто умисного створення фантастичного та надання історичним сюжетам казкових рис. З'являються публікації на тему шарлатанства, релігійно-містичного спрямування й антиурядових намірів представників «королівського мистецтва» [24; 26].

Промонархічна інтелектуальна еліта досить сміливо обговорювала політичні теми, однак маскуючи їх під релігійні мотиви, де «страшнішим» наслідком укорінення масонських ідей є пряма загроза для християнської віри [5; 6, с. 77-78]. У висновку, масонство, охарактеризоване «льжеучением», непримиримим ворогом християнства, отримало нове кліше (з точки зору захисту віри), де воно ставить своєю метою розвал Церкви, війну зі всіма релігіями, й організацію революцій у всьому світі [2, с. 2].

Третій, не менш потужний напрям у розуміння феномену масонства на теренах імперії – політичний. На початку XX ст. зростає політична свідомість російської інтелігенції, де братство «вільних каменярів» стає зручною формою альтернативної проліберальної організації. Нове покоління adeptів російського масонства ідейно формувалося у ложах Великого Сходу Франції [3, с. 345], де політична ситуація у країні значно відрізнялася від імперських реалій російського самодержавства. І хоча «королівське мистецтво» у період, що передував революції 1905-1906 рр., ще повноцінно не відродилося, але всеросійські зв'язки російської лівої інтелігенції вельми нагадували масонське братство [19, с. 163]. За словами адепта масонства М.С. Чхеїдзе, братство «вільних каменярів» на початку XX ст. перетворилося в організацію, яка стоїть поза партіями, але переслідує політичні завдання і ставить своєю метою об'єднання всіх прогресивних елементів [23, с. 123], тобто масонство на початку XX ст. втрачає сенс етично-містичного вчення на противагу політичного угруповання проліберального спектру.

Після революції 1905-1907 рр. відбулася ескалація негативних оцінок феномену братства «вільних каменярів». Прихильники монархічної форми правління бачили у ньому загрозу не тільки для Російської імперії, але й для всього роду людського [7]. О.О. Селянинов категорично відстоював антиросійський, антидержавний і ширше – антихристиянський характер діяльності масонських лож, зневажаючи активну «пропаганду масонства» з боку російських інтелектуалів [7, с. 5].

Активної популярності у монархічних і православних колах набуває теорія «жидомасонської змови», проповідники якої наголошують на етико-соціальній деструктивності масонських ідей [5, с. 26]. Слід зазначити, що чорносотенні публіцисти часто використовують метод підміни понять, акцентуючи увагу читача на питаннях, які викликають глибокі емоційні переживання, наприклад, накладаючи сюжети біблійної історії боротьби добра зі злом на політичні події, де масонство, охарактеризоване політичною термінологією як проліберальне, тлумачилось у негативному релігійному сенсі.

На противагу версії про «всесвітнє панування євреїв-масонів» у російській публіцистиці акцентується увага на християнській віроцентричності масонської філософії [16], що було притаманне східному «королівському мистецтву», де, попри те, поширення у масон-

ських ложах незрозумілих більшості православного населення західноєвропейських містичних тенденцій не стало винятком. Опонентом до чорносотенних маніпулювань щодо феномену політичного масонства дореволюційної Росії виступив також історик літератури та суспільного руху П.Є. Щоголев [28]. Автор ототожнював масонство з ліберальним і соціалістичним рухами, наголошував на тому, що революційний рух у Росії традиційна правляча думка завжди пов'язувала з єврейством. Євреї розсіяні по всьому світу, у той же час пов'язані між собою міцним релігійним зв'язком, як і масони, які до того ж інтернаціоналісти [12, с. 23].

Слід зазначити, що масонство, яке об'єднувало у своїх лавах представників прогресивної інтелігенції не сформувалося у конкретну політичну організацію, до кола «вільних каменярів» входили представники різних партій лівого спектру, що не давало змоги згуртуватися під гаслами єдиного політичного союзу. Масонство, яке без сумніву набуло популярності та консолідувало інтелігенцію проти єдиного ворога у вигляді монархічного режиму на початку ХХ ст., виявило свою неадекватність у боротьбі різних ліберальних напрямів з початком революційних подій. Однією з причин, на нашу думку, може бути закритість і винятковість ордену, інсайдерами якого могли стати лише «обрані», високоосвічені діячі імперії, політична ж програма лівих, у своїй більшості, опиралась на масовість, простих людей, у цьому сенсі аристократичне масонство не могло бути дієздатним. «Проект масонства» виявився утопічним і вилився у неоднозначні оцінки феномену лож у контексті їхнього значення не тільки для російського суспільства, а й для братства «вільних каменярів» у цілому, однак саме масонська тематика у дискусіях інтелектуалів була віддзеркаленням нагальних потреб тодішньої дійсності, зокрема пошуків джерел ідейних засад різних політичних груп.

Таким чином, перші спроби громадської ініціативи, виражені у масонських організаціях, в яких виявлялися ознаки думки та громадського інтересу й які сама влада спочатку схвалювала, не змогли достатньо вкоренитися на теренах Російської імперії. Масонський механізм, який використовувала громадськість протягом століть, призвів до помітного утопізму, назавжди скомпрометувавши «масонську мрію». На нашу думку, крах «королівського мистецтва» криється у його філософському підтексті, адже масонство – не могло огорнути

все суспільство загалом, це філософія обраності. Російське братство «вільних каменярів» стало відповіддю на виклик епохи та символом пережитків минулої архаїчності, всі атрибути якого послуговували для вирішення назріваючих суспільно-політичних завдань.

У масонських ложах збиралися найрізноманітніші представники тогочасної інтелігенції: від релігійних містиків до відчайдушних лібералів, яких об'єднувала думка про те, що суспільству бракує механізму вираження своїх ідей і пропозицій, які були б враховані при творенні внутрішньої урядової політики. Однак, не маючи достатнього досвіду суспільної ініціативи, а також фактор тяжіння до містифікації не дали змоги реалізувати у масонських ложах вияв до відстоювання громадської позиції. Проте, феномен масонства на теренах Російської імперії породив широкі інтелектуальні дискусії, у тому числі, і щодо його ефективності як певної громадської групи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н.А. Жозеф де Местр и масонство. *Путь*. 1926. июнь-июль. № 4. С. 183-187.
2. Бобров Е.А. Первый русский романтик Г.П. Каменев (биографический очерк). *Исторический вестник*. 1903. № 8. С. 79-94.
3. Брачев В.С. Масоны в России: от Петра I до наших дней: монография. Санкт-Петербург: ЭКСМО, 2003. 639 с.
4. Васильев. Общий очерк истории масонства в России // ЦНБ імені В.І. Вернадського НАН України, Інститут рукописів. Дис. 343.
5. Вашутин М. [Таубе М.Ф.] Политическое масонство и его участие в крамоле России. Харьков, 1914. 8 с.
6. Витте Е.И., де. Масонство в Австрии и Германии. Санкт-Петербург: Альфарет, 2009. 84 с.
7. Галахов А.Д. Обзор мистической литературы в царствование Александра I. *Журнал Министрства народного просвещения*. 1875. № 11. Т. 182. С. 87-93.
8. Дубровин Н.Ф. Наши мистики-сектанты. А.Ф. Лабзин и его журнал «Сионский Вестник». *Русская старина*. 1894. № 9-12. С. 136-158.
9. Ешевский С.В. Московские масоны восьмидесятих годов прошедшего столетия (1780-1789). *Русский Вестник*. 1865. № 2. Т. 56. С. 253-266.
10. Записка о мартинистах, представленная в 1811 году графом Ф.В. Ростопчиным великой княгине Екатерине Павловне. *Русский архив*. 1875. № 9. С. 75.
11. Иванов-Разумник Р.В. История русской общественной мысли в 2-х т. Москва: Тип. М.М. Стасюлевича, 1911. Т. 1. 416 с.
12. Ковалевский М. Масонство во времена Екатерины. *Вестник Европы*. 1915. № 9. С. 99-126.
13. Кондаков Ю.Е. Духовно-религиозная политика Александра I и русская православная оппозиция (1801-1825). Санкт-Петербург: Нестор, 1998. 223 с.
14. Корсаков А.П. Петр Алексеев, протоирей Московского Архангельского собора, 1727-1801. *Русский архив*. 1880. Кн. 2. С. 153-210.
15. Лонгинов М.Н. Новиков и московские мартинисты. Санкт-Петербург: Мир культуры, истории и философии, 2000. 672 с.
16. Масонство или великое царственное искусство братства вольных каменщиков как культуриоисповедание: историко-философский очерк [автор невідомий]. Санкт-Петербург, 1911. 80 с.
17. Меликин П. Русское масонство XVIII в. в отношении к церкви // ЦНБ імені В.І. Вернадського НАН України, Інститут

рукописів. Дис. 572.

18. Милуков П.Н. Очерки по истории русской культуры. Санкт-Петербург: Типография И.Н. Скороходова, 1904. 527 с.

19. Оболенский В.А. Моя жизнь. Мои современники. Париж: YMCA-PRESS, 1988. 754 с.

20. Пекарский П.П. Дополнения к истории масонства в России XVIII ст. Санкт-Петербург: Типография императорской Академии Наук, 1869. 224 с.

21. Пыпин А.Н. Масонство в России XVIII и первая четверть XIX вв. Петроград: Огни, 1916. 571 с.

22. Пыпин А.Н. Общественное движение в России при Александре I. Санкт-Петербург: Гуманитарное агентство «Академический проект», 2001. 560 с.

23. Русское политическое масонство 1906-1918 годов (Документы из Гуверовского института революции, войны и мира). Вступ. статья и комментарии В.И. Старцева. *История*

СССР. 1989. С. 119-134.

24. Селянинов А. Тайная сила масонства. Санкт-Петербург: Репринт, 1911. 294 с.

25. Смит Д. Работа над диким камнем: Масонский орден и русское общество в XVIII веке: [пер. с англ. К. Осовата и Д. Хитровой]. Москва: Новое литературное обозрение, 2006. 224 с.

26. Философов А.Д. Разоблачение великой тайны франкмасонов. Москва: Русская печать, 1909. 121 с.

27. Щербальский П.К. М.Н. Лонгинов, Новиков и московские мартинисты. *Русский вестник*. 1867. LXIX. № 5. С. 389-407.

28. Щеголев Г.А. Охранники и авантюристы, секретные сотрудники и провокаторы. Москва: Государственная публичная историческая библиотека России, 2004. 365 с.

Lashuk Nataliia

Concepts of Freemasonry in Russian Intellectual Space of the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries

The issue of Freemasonry is one of the priority directions of modern historical research. Consideration of Mason issue in Russian intellectual space of the middle of the XIX – beginning of the XX centuries gives an opportunity to look at the problem from the point of view of new historiographical paradigm, that is, through the eyes of the representatives of intellectual part of society from the middle of the nineteenth – early twentieth centuries, as the activity of «free stonemasons» in the Empire was interpreted by them through the prism of topical socio-political needs.

Characteristics of Freemasonry on the part of the intellectual center of the Russian Empire shows the most pressing and acute problems of Russian space of the second half of the nineteenth and early twentieth century. It should be mentioned that the thoughts of Russian intellectuals were not similar and constant – in the paper the main trends of social and political discourse of mentioned period are clearly and scientifically outlined concerning the problem of «free stonemasons» brotherhood.

The archaism and backwardness of the country caused a sharp social crisis at the level of the high stratum of the intellectual elite, in which the Masonic movement became one of the leading elements of the new socio-cultural paradigm. The Lounges of «free stonemasons» brotherhood were the kind of «schools» for the training of a culturally educated social strata of the empire, not without taking into account a spiritual aspect, and also tried to embody into a powerful «non-partisan» pro-liberal element at the beginning of the XX century.

The author of the paper tries to analyze the main concepts of assessments and views on the history of Freemasonry, which were peculiar to the Russian intellectual environment of the second half of the XIX – early XX century, to find out the main directions of research of Masonic issue by the representatives of intellectual elite of the Russian Empire after the reforms and to identify the reasons for the rising of the interest to that historical movement, to give a detailed description of the reasons for the existence of different approaches to the Empire's intellectual center interpretation of the role of Freemasonry in the history of Russia in the second half of the XIX – beginning of the XX century.

The paper attempts to retrace the evolution of intelligent intellectuals' views on the phenomenon of «royal art» under the influence of internal and external factors: from emphasizing the positive contribution of the educational activities of the Masonic adherents to the pernicious Western European influence and the intention to destroy the Empire «from inside» by spreading and popularizing the Masonic Lodges.

Keywords: Freemasonry, the Lodge, liberalism, discourse, the Russian Empire